

Somlay Artúr vendéjátékai 1946-ban

A vidéki színházi életben a vendéjáték szinte mindennapos gyakorlat volt. A debreceni városi, majd Csokonai Színház is gyakran örvendeztette meg közönségét országosan ismert nagy művészek meghívásával, amelynek különösen a film elterjedése előtt volt jelentősége. Példákat tucatszámra lehetne citálni pontos évszámmal, szereppel, de csak néhány taláalomra kiragadott nevet említünk a színház történetéből. Jókainé Laborfalvy Róza, Blaha Lujza, Jászai Mari, Csillag Teréz, Márkus Emília, Küry Klára, Újházy Ede, Fedák Sári, később Bakó László, Kiss Ferenc, Jávor Pál, Tőkés Anna, röviden a magyar színjátszás színe virága.¹ 1946-ban Somlay Artúr² két darabban is szerepelt vendéjátékosként, Neményi Lilit követve, aki *A mosoly országa* és a *Marica grófnő* főszerepét énekelte, illetve közkívántra a *János vitéz* Iluskáját.

Az eredeti terv szerint Somlay június 25-én (kedden) és június 26-án (szerdán) lépett volna fel a *Sári bíró* című darabban, majd június 28-án (pénteken) és 29-én (szombaton), továbbá 30-án (vasárnap) délután *A mi kis városunk* főszerepét játszotta volna, vasárnap este újra a *Sári bírót*. De a nagy sikerre való tekintettel a következő héten, július 3-án (szerdán) és július 4-én (csütörtökön) újabb fellépést követeltek tőle, előbb a *Sári bíróval*, majd *A mi kis városunkkal* búcsúzott. A nagy tekintélynek örvendő színésszel a három debreceni napilap közül csak a *Tiszántúli Népszava* fiatal, színházbarát riportere, Sarkadi Imre cimborája, Barna Tibor készített interjút. Nem újságírói remeklés született tolla nyomán, a kérdések szemléleti horizontja és főleg a megfogalmazás írói minősége lehetett volna magasabb színvonalú, de mégiscsak dokumentum, remélhetőleg híven tükrözi a beszélgetés tartalmát. Mindjárt a bevezető információkkal szolgál: „Első emelet, százöt, Arany Bika. Itt lakik néhány nap óta Somlay Artúr, a Víg-színház művésze. Vasárnap reggel érkezett Debrecenbe, de rengeteg itt is az elfoglaltsága, délelőttönként az utolsó simításokat végzi a színházban, két darabon is. A délutáni órákban tehát szobájában kerestük fel a mestert, aki három esztendő óta most jár először a városban.” Megtudjuk azt is, hogy a hőség szinte elviselhetetlen, ezért nyitott ablak mellett zajlik a beszélgetés.

1 Katona Ferenc: *A debreceni színészet története*. Debrecen, 1976.

2 A debreceni lapok háromféleképpen írták a nevét. A mai helyesírást követjük.

Az első kérdésre („Minek tulajdonítja vidéki színjátszásunknak ezt a mélypontját?”), Somlay így válaszolt: „Mint ahogy az ország kinéz, úgy néz ki a színház is. Azzal a különbséggel, hogy amíg az ország egész jó tempóban szedi össze magát, addig a színészet kicsit lassabban ébredszik ájuultságából.” A teendő tehát? „Éjt nappallá téve – mint a Szabadság-híd építói – most komoly munkához látni.” Minthogy Neményi Lili és Somlay Artúr vendégszereplése az Ady Társaság által szervezett Debreceni Hét elnevezésű kulturális rendezvény-sorozat keretében jött létre, nem maradhatott el a rendezvény értékére vonatkozó obligát kérdés. Somlay válasza: „Ha a szellem megmozdul, megmozdul valami. Annyi vagyunk és leszünk, amennyi ez a szellem. Szellem nélkül semmik vagyunk, iszap, por és hamu.”

A riporter következő kérdése a színház és a napi politika kapcsolatára irányult. „Mindazoknak, akik – ismerve a színház óriási erejét – a színházat bekapcsolják a napi politikába, azt üzenem: a propaganda soha nem lehet művészet, a tiszta művészet azonban mindig a legjobb propaganda marad.” Arra a kérdésre, hogy tud-e már új, érdemleges darabról, ezt a választ adta: „A mának még nincs meg az irodalma. A színház ma a világ literatúrájának remekműveiből táplálkozik. Semmi kétség azonban, hogy az író már útban van. De jönnie is kell, mert ahogy a színház nem lehet el színész nélkül, nem lehet író nélkül sem. Író nélkül a színház lesüllyed a legközönségesebb csepűragás szintjére. Életkérdés tehát, hogy az írók végre valóban munkához lássanak, és segítségére siessenek a színháznak.”

Egy évvel a nagysikerű film (*Valahol Európában*) előtt még a magyar filmgyártás helyzetét igencsak pesszimistán ítélte meg: „Filmgyártásunk nincs és belátható időn belül nem is indulhat meg. A gépeket valahogy elnyelte a föld, de lehet, hogy ellopták őket. Romániában vagy valahol a feketepiacon eladták az egészet.” A színész utánpótlást sem látta rózsásnak. „Mindenütt akad egy-egy tehetség, egyébként az egész anyag gyenge.” A debreceniek közül kiemelte Hajdú Pétert, akitől sokat várt. Közeli terveiről szólva ezeket mondta: „Szeretnék egy kicsit, egy hetet Hajdúszoboszlón pihenni, utána a Nemzetiben a *Lear királyt*, a Magyar Színházban két fiatal író *Vendenberg és fia* című színművét játszom.”³

Kritikát a másik két napilap is közölt a vendégszerepléséről. „Somlay Artúr, neves színművésznk vendégszereplésével MórícZ Zsigmond Sári bíró c. ötletes népszínművét mutatta be a Csokonai Színház telt házban, igen nagy sikerrel. Somlay Artúr közvetlen egyszerűséggel, ragyogóan nemes művészettel mintázta meg a csavaros eszű anyámasszony agg bírót. Játéka élmény volt. Végre egy kis falusi íz. Igazi magyar levegő, magyaros ráartóság, nemeslelkűség és körmönfont ravaszág mind-mind nagyszerű összhangban összesűrtve volt található szinte igézően egyszerű alakításában.” Kovács Terus, Mátray Mária,

3 Négyszemközt Somlay Arthúrral, aki járja a vidéket, vádolja a filmeseket, keresi az írókat s felfedezi Hajdú Pétert. *Tiszántúli Népszava*, 1946. jún. 26., 3. Az utóbbi szerepről nem tud a Somlay-szerepkatalógus. Lásd Ribi Sándorné: *Színháztörténeti Füzetek* 4. Bp., 1957.

Deák Sándor, Szabó Samu és Hortobágyi Artúr játékát is dicséri a névtelenségbe burkolózó kritikus, de aztán önmagával ellenmondásban bírálja az előadást, mert „a szereplők nem ismerik a falusi magyar paraszt mentalitását”, a díszlet és a jelmez pedig néprajzilag hiteltelennek tűnt fel.⁴

A kommunista lap kritikusa természetesen osztályharcos szemlélettel ült be a színházba: „A darab cselekménye 1900 körül játszódik, mégis aktuális – mint ha ma vagy inkább a közelmúltban hangzanának el Móricz Zsigmond szavai. A nagygazdák s a szegényparasztság ma éppen olyan mértékben fennálló, szinte áthidalhatatlan ellentétei állnak a darab háttérében, mely tartalma mögött már évtizedekkel ezelőtt megadta a választ azoknak, akik az úgynevezett ‘paraszttegyeséget’ hirdetik. Az előadás méltó a darabhoz. Somlay Artúr kivételes művészete magával ragadja a szereplőgárdát. Mély humora, közvetlensége, szinte félelmetes erejű emberábrázoló képessége komoly élményt jelentenek.” A helyi szereplők közül Deák Sándor kivételével ugyanazokat méltatja, mint a laptárs.⁵

A szociáldemokraták lapja is, Somlay szívélyes bemutatásához képest, bizonyos ambivalenciával fogadta a Móricz-színművet. „A *Sári bíró* kitűnő darab. Sajnos, nem az benne a kitűnő, amit ki lehet hozni színpadon, vagy amit megkíséreltek egyáltalán kihozni. Népi burleszknak könnyebb játszani, s ahogyan közönségünk felvevőképességét ismerjük, csak így lehet játszani. A kifogásunk nem ez, de annyit meg kell mondanunk, hogy nem ez az igazi *Sári bíró*. Nem egy fiktív falu humoros bíróválasztása benne a legfontosabb, hanem egy nagyon is valóságos paraszttársadalom nagyon valóságos rajza: a humor és a családi perpatvar között ott van a legfontosabb: a birtokos nagyparasztság hatalmi helyzetének biztosítása. Bíró lehet akárki, Sári bíró is, Pengő Kovács is, a világ nem dől össze, csak a közlegelő felosztásától legyenek kirekesztve a földnélküliek, akiknek mindkét rivális megveszi a voksát; és mindkettő elkergeti őket, ha már nyeregben van, s csakugyan, ‘nem is érdemelnek egyebet, hiszen haszontalan, korhely emberek’. A váz a szociológia, a felépítés a dráma, a ráadás – hogy a közönség is bevegye – a vígjáték. Jól van ez így, a baj csak az, hogy az utóbbit mindenki meglátja, az előbbit senki sem akarja látni.

Móricz nem igazi drámaíró, a magyar dráma nagy szülőfájásai nincsenek a *Sári bíróban*, de egyik darabjában sem. Úgy ír darabot, ahogy a regényeit írja, szélesen hömpölygő, ízes epikai nyelven, nem birkózik a magyar dámaírás születendő nyelvével, ahogy Németh László vagy Tamási. A darab még így is majdnem megoldatlan feladat elé állítja a színészeket. Nemcsak a népi környezet, a nyelv is, mégpedig azon túlmenően, hogy megfelelően tudják-e beszélni a tájszólást.” Kovács Terus, Hortobágyi Artúr, Szabó Samu, Hadadi Nagy Ilona alakítását dicséri, a többiekét elmarasztalja. „Végül a vendégművészről. Somlay Artúrnak régi szerepe lehet a *Sári bíró*. Kedvesen dörmögött, oda-odakacsintott

4 Sári bíró. *Debreczen*, 1946. jún. 27., 2.

5 Sári bíró. Somlay Arthúr vendégfellépte. *Néplap*, 1946. jún. 27., 4.

a közönségre, a nyaksállal el-eljátszogatott, még a függöny előtt hajladozva is (persze hogy viharos volt a taps), nem volt egyetlen bántó hang vagy bántó íz az alakításában, de különöset nem nyújtott. Nem is tehetette. A *Sári bíró* akármennyire egy jellemre és egy szerepre épített darab látszólag, mégsem szerepdarab. A színész csak a hangulatot segíthet. Az együttes könnyednek, vígjátékinak és csak könnyednek és vígjátékinak látta a *Sári bírót*, ebben a segítségben remekelt Somlay; megérdemelte a két vasfüggönyt. Még egy mondat a díszletről: a darab szerint istállóba mennek be egy csúrajtón keresztül...⁶

A Kisgazdapárt lapjától *A mi kis városunk* terjedelmileg néhány sort, de egyértelmű elismerést kapott. „Zsúfolt nézőtér és igazi meleg érdeklődés mellett mutatta be a Csokonai Színház Somlay Artúr vendégfelléptével Thornton Wilder *A mi kis városunk* című színjátékát. A mély gondolatokkal és misztikummal teli darabot Somlay Artúr rendezte. Rendezésének, egyben játékának az egyszerű, nemes művészettel fogalmazott (gesztusok) a fő jellemzői. Nem játszik, hanem él. Játékformálása hosszú időre felejthetetlen élmény fog maradni.” Dicséri a helyi szereplőket is (leginkább Hadadi Nagy Ilonát), „akik tudásuk legjavát adva igyekeztek a nagy művész méltó partnerei lenni”⁷

A *Néplap* kritikája fölött Révai József és Horváth Márton szelleme lebeg. „Thornton Wilder darabja új utakat keres a drámaírásban, ezt azonban nem a tartalomban, az eszmei célkitűzésben keresi, hanem a dráma külsőségeit próbálja forradalmasítani. Ha alaposabban a mélyére nézünk a darabnak, meglepetéssel kell észrevennünk, hogy ott bizony nem találunk semmi mély gondolatot vagy mondanivalót, iránymutatást pedig aztán egyáltalán nem. Miért aratott mégis sikert *A mi kis városunk* Pesten és bizonyos mértékig Debrecenben is? Thornton Wilder hatásos és meglehetősen vásári fordulattal szakít a drámaírás tér-idő-cselekmény egységével, és roppant nagy sikerrel, de annál kevesebb értelemmel rohangál fel alá a térben és időben. Ez még nem lenne különösebb baj, hiszen rossz darabot sokat láttunk az utóbbi években, *A mi kis városunk* azonban nem rossz darab, művészi külsőségei és szépen formált mondatai pedig egyenesen a jó darab látszatát keltik. Éppen ezért veszélyes. Mert amit mond vagy sejtet, az bűnös és destruáló. Az élet értelmetlensége s a halál mint végső és megnyugtató cél nagyon hatásos lehet, de semmi esetre sem kaphat helyet a progresszív irodalomban. S hogy ezt az álmondanivalót művészi borítékba csomagolja, s a nézőtéren mindig szép számmal található kultúrsznobok csodálatának középpontjába állítja, nem haladás, hanem visszafejlődés. Visszatérés a dekadens, szentimentális, kispolgári irodalom vonalára. Somlay Artúr nagy művész, és elsősorban az ő közvetlensége teszi valóságúvá a darab halott

6 (s. i.) Talmi népiesség a Csokonai Színházban. *Tiszántúli Népszava*, 1946. jún. 27., 3. A kritikus személyét nem tudjuk azonosítani. Itt jegyezzük meg, hogy az újság ezt követő példányai hiányoznak, így csak valószínűsíthető, hogy a lap *A mi kis városunk* előadásáról is közölt kritikát.

7 Színház. *Debrecen*, 1946. júl. 2., 4.

papirosfiguráit. A színház törzstársulata is igyekezett a legjobbat nyújtani, sikerük is volt. Szinte sajnáltuk a hazug ügyre pazarolt sok energiát.”⁸ Nem véletlenül említettük Horváth Márton nevét: június 25-én ő tartott előadást Debrecenben, a Politikai Akadémián...

A közönséget persze a kritikák hidegen hagyták: a vendégek minden alkalommal táblás ház előtt brillíroztak. Neményi Lili és Somlay Artúr vendégjátéka anyagi sikert is hozott, amivel azonban a Csokonai Színház válsága nem oldódott meg. A Somlay fellépéseit követő napokban megjelent cikk megállapítja, hogy a színház előadásainak színvonala az utóbbi időben csökkent, aminek oka a gazdasági helyzetben keresendő, s összefügg a színészyomorral. A cikk tudni véli, hogy „remény van arra, hogy a színház prózai társulatát állami támogatással szervezik meg, ebben az esetben a műsor 50 százalékát a művészi szempontból értékes prózai előadások töltenék meg”.⁹ Mint tudjuk, az államosítás 1949 őszéig váratott magára, eközben, jelesül az 1947/48-as évadban, „a színház művészeti vezetője és főrendezője Somlay Artúr lett, aki azonban alig tartózkodott Debrecenben”.¹⁰ Bényei színházi lexikonja szerint a különböző híresztelések ellenére ez nem valósult meg.¹¹

Mindezt tisztázni azonban egy másik írás feladata.

Közli Bakó Endre

8 A mi kis városunk. *Néplap*, 1946. júl. 2., 2.

9 Debrecennek kitűnő színháza lesz a jövő esztendőben. *Néplap*, 1946. július 7., 3.

10 Katona i. m. 159.

11 Bényei József: *Debreceni színházművészek, 1798–2000*. Debrecen, é. n., 569.